

Jessie Labov, *Transatlantic Central Europe: Contesting Geography and Redefining Culture beyond the Nation* (Budapest: Central European University Press, 2019), 230 str.

Historiografija o povijesnim regijama Europe često ima zahtjevan zadatak – istovremeno se baviti povijesnim izvorima vrlo različita karaktera kao što su mediji kulturne produkcije te znanstveni i stručni tekstovi nekoga perioda, s obzirom na to da oba *žanra* u jednakoj mjeri doprinose konstruiranju simboličkih geografija i pripisuju im određene ideološke vrijednosti. Knjiga pred nama jedan je od izvrsnih primjera istraživanja simboličke i ideološke konstrukcije povijesnih regija u novijoj historiografiji upravo zato što pristupa toj temi iz iznimno interdisciplinarnе perspektive, istovremeno integrirajući različite izvore te suvremene interpretacijske modele za njihovo razumijevanje. Interdisciplinarni, ili bolje rečeno transdisciplinarni pristup koji ova jedinstvena knjiga nudi proizlazi iz znanstvene i jezične pozadine autorice. Jessie Labov uspješno kombinira svoje stručno poznavanje komparativne književnosti, iskustvo s digitalnom humanistikom te zavidnu vičnost jezicima srednje i istočne Europe da bi čitateljima pružila teorijski i metodološki vrlo inovativnu perspektivu o „stvaranju” povijesnih regija, konkretno „stvaranju” ideje *srednje Europe* u posljednjih četrdeset godina.¹ Prethodno objavljena literatura o konstrukciji povijesnih regija,² a pogotovo *srednje Europe*,³ često pripada historiografiji u užem smislu riječi te se koncentrira na lokalne⁴ konceptualne povijesti samoga pojma, serijski ga kontekstualizirajući kroz političke i kulturne trendove posljednja dva stoljeća, također ga suprotstavljajući spram koncepta *istočne Europe*, *Balkana*, *jugoistočne Europe* itd. Nova knjiga Jessie Labov razlikuje se od toga metodološkog pristupa time što se koncentrira na poje-

¹ Njezin nedavno objavljeni zbornik radova također se intenzivno bavi pitanjem izvanteritorialne (*extraterritorial*) književnosti: *Samizdat, tamizdat, and beyond: transnational media during and after socialism*, eds. Friederike Kind-Kovács and Jessie Labov (New York: Berghahn Books, 2013).

² *European regions and boundaries: a conceptual history*, eds. Diana Mishkova and Balázs Trencsényi (New York: Berghahn Books, 2017); Diana Mishkova, *Beyond Balkanism: the scholarly politics of region making* (London: Routledge, 2018); Maria Todorova, *Imagining the Balkans* (New York: Oxford University Press, 1997).

³ Otilia Dhand, *The idea of Central Europe: geopolitics, culture and regional identity* (New York: I. B. Tauris, 2018); *The inhabited ruins of Central Europe: re-imagining space, history, and memory*, eds. Dariusz Gafijczuk and Derek Sayer (Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan, 2013).

⁴ „Lokalni” u smislu da su protagonisti primarno *iz* regije u pitanju te su ti transatlantski emigranti često prikazani kao samo djelomično relevantni za ukupnu konceptualnu povijest dane povijesne regije.

dine povijesne aktere („srednjoeuropske”⁵ intelektualce-disidente u dijaspori ili izgnanstvu) te medije (političko-kulturne časopise, samizdate, tamizdate te rane internetske objave) stvaranja povijesnih regija, u danom povijesnom periodu te bez doticanja onih povijesnih regija spram kojih je *srednja Europa* bila definirana. U te dvije glavne teme (povijesni akteri i mediji), koje analizira brojnim originalnim metodološkim i teorijskim intervencijama, Labov oslikava jedan vrlo važan aspekt (ponovnoga) stvaranja ideje *srednje Europe* osamdesetih godina i kasnije – a to je specifičnost njezina transatlantskoga položaja, gdje su ključni lajtmotivi dijaspora, izgnanstvo, kulturno-politički emigrantski časopisi, esej kao književna forma te liberalni humanizam kao ključni ideološki sastojak cijele priče.⁶

Još jedan vrlo relevantan i donekle historiografski inovativan argument koji Labov iznosi u ovoj knjizi, polazeći od Todorovine pretpostavke da se hladnoratovska geopolitička podjela na istok i zapad tijekom devedesetih godina u regiji preobrazila u onu na osnovi sjever i jug (srednju Europu i Balkan), naglašava ulogu jugoslavenskih ratova devedesetih godina u opadanju vrijednosti koncepta *srednje Europe* među emigrantskim intelektualcima općenito. Štoviše, Labov izražava tendenciju da na neki način totalizira mnoga značenja koja su ti intelektualci pridavali srednjoj Europi, koju su (ponovno) izmišljali (npr. „jedinstvenost u različitosti”), upravo u jugoslavenski državni projekt.

Što se tiče strukture, osim uvoda, zaključka i prilično bogate opreme tablicama (16) i kartama (16), knjiga je podijeljena u dva dijela koja ukupno sadržavaju po četiri poglavlja. Prvi dio („*Cross Currents and Its Transatlantic Central European Imaginary*”, str. 17–111) bavi se časopisom *Cross Currents* te ga predstavlja kao svojevrsni enciklopedijski projekt (iako bez eksplicitnih paralela između 1789. i 1989.) regionalne disidentske dijaspore. Prateći intelektualne i institucionalne putanje određenih pojedinaca te teoretizirajući o razvoju i karakteru formata i književnoga stila samoga časopisa, Labov ga prikazuje kao *par excellence* primjer za razumijevanje transatlantskoga književnog aktivizma, ključnog za dovođenje ideje *srednje Europe* u centar intelektualnih debata u vrijeme „pada željezne zavjese” 1989. godine. Nadalje, u prvom dijelu knjige autorica seže dublje u epistemološki, ideološki i estetski (primarno književni, ali i po pitanju vizualnih umjetnosti) sadržaj koncepta *srednje Europe*, posebno naglašavajući teme poput židovstva i jugoslavenstva. Da bi ilustrirala različite pravce u kojima su ti emigrantski intelektualci i pisci

⁵ Navodnici u ovom slučaju upućuju na samoprozvanost i pregovaranje „srednjoeuropskoga karaktera” povijesnih aktera, događaja i ideja sadržanih u ovoj knjizi, odnosno da bi se stvorila određena distanca od doslovnoga shvaćanja toga pojma.

⁶ Iako Labov koristi liberalni humanizam kao glavnu ideološku okosnicu projekta *Cross Currents*, čini se da taj koncept uzima „zdravo za gotovo”, bez ikakve konceptualne ili povijesne elaboracije, ostavljajući ga otvorenim za interpretaciju čitatelja.

razmišljali o tim temama, Labov predstavlja nekoliko ključnih debata koje su se vodile tijekom osamdesetih godina te često reflektirale njihova mišljenja o temama poput imperijalizma, imperijalnoga nasljeđa, odnosa između ruske kulture i lokalnih (trans-)nacionalnih kultura, kulturnoga genocida, elementa kohezije u regiji (npr. židovskoga nasljeđa, jugoslavenskoga državnog projekta) itd. Predstavljanjem protagonista poput Czesława Miłosza, Milana Kundere i Josepha Brodskoga, kao i njihovih transnacionalnih veza i debata, Labov uspijeva objasniti tenziju između hladnoratovski uvjetovane regije *istočne Europe* i *srednje Europe* u nastajanju, ne samo u publikacijama poput *Cross Currents*, nego i na relevantnim skupovima gdje su se odvijali sukobi između ruskih i „srednjoeuropskih” pisaca, kao što je to bilo na Wheatland International Conference u Lisabonu 1988. godine.

Nadalje, autorica nas uvodi u neke ponešto apstraktnije debate o snažnoj tenziji i isprepletenosti između politike i estetike, pružajući niz primjera optuživanja pisaca za „politizaciju književnosti”. Prvi dio knjige zaključuje pregledom dvosmislenih ili atipičnih pozicija nekih jugoslavenskih pisaca, na zanimljiv način suprotstavljajući Vladimira Dedijera i Danila Kiša, u kontekstu koji je poslije postao poznat kao „nesting Orientalism” te konstruiranje ju-goistočne Europe kao Drugoga, često etiketirane kao *Balkan*, nakon izbijanja jugoslavenskih ratova devedesetih godina.

Drugi dio knjige („Further Essays in Contesting Geography and Redefining Culture”, str. 111–187) također se sastoji od dva poglavlja, koja su znatno odmaknuta od konteksta osamdesetih godina kojim se bavi prvi dio. Drugi je dio posvećen historizaciji odnosa između časopisa iz dijaspore te stvaranja regije⁷ prikazivanjem primjera iz međuratnoga ili poratnoga perioda, ali i onih koji utvrđuju kontinuitete takvih praksi nakon „pada željezne zavjese”, odnosno u doba ranoga interneta.

U ovom je dijelu rasprava također temeljena na analizi (promjenjive upotrebe) medija i ideje izvanteritorijalne književnosti, ali sadržaj je potpuno drugačiji. Autorica asimetrično uspoređuje mađarske međuratne časopise u zemljama nasljednicama Ugarskoga Kraljevstva s međuratnim i poratnim poljskim emigrantskim piscima te njihovom globalnom publikom i recepcijom. Potonje je dopunjeno brojnim vizualnim sredstvima kao što su posebno izrađene gradacijske simboličke karte i kartogrami. Iako je metodološki izbor da se ponudi pregled književnih praksi prije i nakon formativnoga slučaja knjige (*Cross Currents*) djelomično uspješan, sama količina usporedbi unutar usporedbi, kao i određena prostorna i vremenska disperzija raznih primjera i

⁷ U nekim je slučajevima ovo usko vezano uz pojedine projekte izgradnje nacije, ali nije strogo vezano uz nadilaženje nacionalne države kao referentnog okvira, kao što je to uglavnom slučaj u prvom dijelu knjige.

njihovih analiza, zapravo proizvodi efekt zasićenosti u drugom dijelu knjige. Činjenične informacije i različitost povijesnih primjera postaju opterećujuće i umjesto da podupiru glavni argument knjige, one ga zapravo zamagljuju. Tako autorica uvodi i primjer Jugoslavije, gdje donekle neopravdano uspoređuje zlo-upotrebe Helsinških sporazuma 1989. i proces digitalizacije zabranjene radijske stanice B92 devedesetih godina, te Ukrajine i Bjelorusije (na temu *online* i *offline* organiziranja prosvjeda i društvene mobilizacije 2000-ih).⁸

Ako zamislimo svojevrsni trokut tema koje bi ova knjiga trebala pokriti – koji uključuje transatlantske emigrantske pisce, konstruiranje povijesne regije i (promjenu korištenja) medija u tu svrhu – ubrzo nam postaje jasno da je isprepletenost tih elemenata u drugom dijelu knjige vrlo disproporcionalna, do te mjere da je glavni argument knjige diskreditiran unatoč tome što je u prvom dijelu znatno uvjerljivi i uspješnije objašnjen. U drugom je dijelu sam narativ decentraliziran do neprepoznatljivosti. Nadalje, količina povijesnih primjera te količina mjesta koja im je posvećena (neka poglavlja zauzimaju samo šest stranica) često ne ostavljaju mjesta za pravilnu povijesnu kontekstualizaciju i ostavljaju dojam pojednostavnjenih interpretacija teme, kao i ponešto anakronističke projekcije suvremenoga razumijevanja uloge medija, književnosti te odnosa između nacionalizma, supranacionalizma i regionalizma – u prošlost.

Unatoč tome, važno je prepoznati da je taj metodološki problem, impliciran u izboru da se na opisani način organizira struktura knjige te da se na taj način postave istraživačka pitanja, zapravo problem tenzije između apstrakcije fenomena u fokusu i njihove situiranosti u pojedinom povijesnom kontekstu. Iako, iz uske historiografske perspektive, treba davati prioritet stavljanju slučajeva u povijesni kontekst, možda postoji tendencija drugih disciplina (ili transdisciplinarnosti kao takve) da se koriste sa znatno stabilnijim kategorijama i na taj način smanjuju značenje povijesnoga konteksta oko njih, dajući prioritet njihovoj esencijalnosti kao takvoj.

Imajući to u vidu, organizacija drugoga dijela knjige postaje relativno jasnija i pojedini izabrani primjeri zapravo otkrivaju obrazac koji pruža odgovore na istraživačka pitanja koja impliciraju semantički stabilne koncepte i kategorije, a povijesni kontekst u tom slučaju postaje svojevrsni „laboratorij za testiranje” te vrste scenografije za njihovu međusobnu interakciju.

Zaključno, ova knjiga donosi potpuno novo čitanje tradicionalnih debata vezanih uz ponovnu pojavu ideje *srednje Europe* tijekom osamdesetih godina

⁸ Kako bi objasnila „snalaženje” opozicije u tom kontekstu, autorica koristi transmedijski koncept „work-around”, posuđen iz jezika IT-a. Konkretno, ona ga definira kao improvizacijska, ali uglavnom privremeno uspješna rješenja, primijenjena da bi se nadišli i zaobišli problemi s korištenjem pojedinoga medija (npr. prijelaz s analogne na digitalnu tehnologiju) u danoj povijesnoj situaciji.

XX. stoljeća. Proizlazeći iz osvježavajuće transdisciplinarnе perspektive i povezujući teme poput dijaspore, medija i književnosti, Labov uspijeva dodatno „zakomplicirati” (u pozitivnom smislu) stare interpretativne modele, kao što su odnosi između centra i periferije te razumijevanje regionalizma kao nadilaženja okvira nacionalne države kao glavne kulturne i epistemološke referentne točke. Praćenjem interakcije ključnih analitičkih kategorija u povijesnoj perspektivi oko njezina formativnoga slučaja, časopisa *Cross Currents* te široko shvaćene ideje *srednje Europe*, ona je pokušala prikazati pravilnosti koje se pojavljuju u dugom trajanju te u različitim kontekstima i situacijama. Jedan od glavnih argumenata u tom smislu, osim onoga o raspadu Jugoslavije kao ključnom faktoru za odbacivanje ideje o ulozi intelektualnih aktera u nadilaženju nacionalizma, jest onaj o potenciji i korisnosti povijesnih regija kao koncepata uopće. Dok je s jedne strane *srednja Europa* bila vrlo brzo „prevedena” iz (često romantičarskoga) kulturnoga i književnoga jezika dijaspore u jezik tranzitologije i društvenih znanosti orijentiranih prema budućnosti s ciljem geopolitičke promjene i uključenja toga prostora u euroatlantske integracije, ideja Balkana je s druge strane legitimirala dojmove, epistemologije i politike koje su se referirale na mnogo više povijesne, dublje ukorijenjene nasilne borbe, navodno inherentne multietničkom prostoru Jugoslavije kao takvom. Drugim riječima, propast jugoslavenskoga državnog projekta praktički je paralizirala intelektualne napore prema multietničkoj utopiji kakvu su „srednjoeuropski” disidentski intelektualci zamišljali i koju su željeli ostvariti.

Lucija Balikić

Sabrina P. Ramet, ur., *Interwar East Central Europe, 1918-1941, The Failure of Democracy-building, the Fate of Minorities* (Abingdon, Oxon; New York: Routledge, 2020), xx + 339 str.

Ovaj zbornik radova, koji je uredila Sabrina P. Ramet, bavi se zemljama Istočne Srednje Europe između dva svjetska rata. Nakon Prvoga svjetskog rata na tom su području nastale neke nove države, a postojeće su doživjele promjene granica i sastava stanovništva. Urednica se u predgovoru osvrće na postojeću literaturu na engleskom jeziku koja se bavi tom temom i u odnosu na nju naglašava da je nova kvaliteta ovoga zbornika u tome što su njegove priloge pisali stručnjaci koji govore jezike država koje prikazuju, a oni su također u svojim prilogima koristili brojnu recentnu literaturu i izvore. Ramet kaže i da ovaj zbornik ima aktualnost ako se uzme u obzir da i danas u državama toga dijela Europe postoje određeni problemi slični onima iz međuraća, od teškoća u djelovanju demokratskih sustava do problema manjinskih skupina.